

Uspostavljanje novih vlasti na oslobođenim teritorijama pratio je i obračun sa ideološkim protivnicima, čemu je posvećeno poglavlje „Uscenci uspostavljanja nove vlasti 1944–1945“, što nije mimoišlo Oplenački i Orašački srez. Tomanić navodi da se sa obračunom krenulo odmah po uspostavljanju vlasti ubijanjem zarobljenika, kolaboracionista i „narodnih neprijatelja“. Tačan broj žrtava još uvek nije utvrđen, a likvidaciju je pratila konfiskacija imovine. Poslednje poglavlje knjige, koje za razliku od prethodnih predstavlja tematsku celinu, posvećeno je ratnim zločinima počinjenim nad stanovništvom Gornje Jasenice („Zločini“). Autor je poglavlje podelio na nekoliko potpoglavlja: ubijanje civila (istakavši deset najkarakterističnijih primera), ubijanje talaca, zločini u logorima (logori na Banjici u Beogradu i Metinom brdu u Kragujevcu) i ostali ratni zločini (povrede tela, povrede lične slobode, povrede imovine). Od deset izdvojenih masovnih zločina pet su izvršile nemačke jedinice, četiri pripadnici četničkog pokreta, dok su partizani, za koje su karakterističnije bile pojedinačne likvidacije, izvršili jedan masovan zločin. Streljanja talaca iz Oplenačkog i Orašačkog sreza vršena su uglavnom u Kragujevcu u okviru masovnijih streljanja, pri čemu su identifikovana 83 lica, dok je veliki broj lica izgubio živote u koncentracionim logorima u Srbiji i inostranstvu. Autor je izdvojio Banjički logor, gde je utvrdio 82 stradala lica i logor na Metinom brdu u kome je, na osnovu delimičnog spiska, utvrđen identitet 93 streljane osobe. Kao „manji“ ratni zločini dat je pregled nanesenih povreda tela, povreda lične slobode i povreda imovine na osnovu prijava koje su podnošene Državnoj komisiji za utvrđivanje zločina okupatora i njihovih pomagača.

Istraživanje lokalne istorije, u ovom slučaju dva šumadijska sreza, omogućava da se detaljnije sagledaju pojedini događaji i njihovi nosioci. U tome je istraživanje Borisa Tomanića donelo veliki iskorak. Treba napomenuti da je autor svoja istraživanja sproveo u pet arhivskih i četiri muzejske institucije, dok posebnu vrednost delu daje terenski rad i prikupljanje podataka iz matičnih knjiga umrlih za naseljena mesta Gornje Jasenice. Analizirajući i sučeljavajući različite korpuse arhivske građe, Tomanić do detalja rekonstruiše sukobe i borbe različitih vojnih formacija na teritoriji Oplenačkog i Orašačkog sreza (pri čemu posebno ističemo poimenično navođenje stradalih u tim borbama,

čime na dosta mesta ispravlja često preuveličavane brojke žrtava), njihovu komandnu strukturu, svakodnevni život stanovništva pod okupacijom i počinjene ratne zločine (potkrepljene preglednim tabelarnim prikazima), utvrđujući da je tokom rata na ovom prostoru stradalo preko 2.900 ljudi. Svojim objektivnim radom, otvarajući pitanja koja nisu proučavana u posleratnoj jugoslovenskoj historiografiji, Boris Tomanić znatno pomera dosadašnja saznanja o Gornjoj Jasenici tokom Drugog svetskog rata.

Miloš Žikić

Goran Latinović, YUGOSLAV-ITALIAN ECONOMIC RELATIONS (1918–1941), Banja Luka, University of Banja Luka, 2019, 291.

Knjiga *Yugoslav-Italian Economic Relations (1918–1941)*, prof. dr Gorana Latinovića predstavlja izmjenjen i dopunjen tekst doktorske disertacije koju je autor odbranio 2012. godine na Školi istorijskih nauka Univerziteta u San Marinu, pod mentorstvom prof. dr Vere Zamanji sa Univerziteta u Bolonji. Napisana je na osnovu obimne neobjavljene arhivske građe iz Arhiva Jugoslavije, italijanskog Centralnog državnog arhiva, te Istorijsko-diplomatskog arhiva Ministarstva spoljnih poslova u Rimu. Latinović svoje djelo takođe bazira na brojnim objavljenim dokumentima, kao i širokoj literaturi napisanoj na srpskom, italijanskom i engleskom jeziku.

U uvodu autor daje sažetu, ali temeljitu analizu jugoslovensko-italijanskih političkih odnosa od 1918. do 1941. godine, usredsređujući se na događaje koji su označavali političke prekretnice. Analizira krucijalne političke događaje, počevši od odredbi Londonskog ugovora iz 1915. godine i sporova u vezi sa njihovom primjenom, pa sve do Beogradskog sporazuma iz 1937. godine. Pregledom najvažnijih političkih događaja autor pruža bazične informacije u svrhu pripremanja čitaoca da lakše prati razvoj i tok ekonomskih odnosa dviju zemalja.

Prije fokusa na ekonomske odnose između Jugoslavije i Italije, Latinović je analizirao ekonomske sisteme dviju zemalja u periodu između dva svjetska rata. Autor objašnjava da je privreda Kraljevine SHS bila relativno zaostala, ne samo usljed ratnih dejstava na dijelu njene teritorije, već i zbog kasnog razvoja kapitalističkih odnosa. Osim toga, izazovi jugoslovenske ekonomije ležali su i u različitom nivou

ekonomskog razvoja pojedinih dijelova zemlje, koje je trebalo inkorporirati u jedinstven ekonomski sistem. Privreda je naročito zaostajala u istočnim dijelovima novoformljene države, uprkos činjenici da je Kraljevina SHS posjedovala prirodne resurse značajne za ekonomski razvoj.

S druge strane, italijanska ekonomija bila je znatno razvijenija, budući da je italijansko političko ujedinjenje okončano pola vijeka prije jugoslovenskog i da je ekonomska integracija u velikoj mjeri prethodila političkoj, te su kapitalistički odnosi uspostavljeni znatno ranije na Apeninskom poluostrvu. Podrobno se analizira uticaj dolaska fašista na vlast na razvoj italijanske ekonomije. Poredeći privrede dviju zemalja, Latinovićevo djelo sadrži tabelarne preglede broja njihovih stanovnika, nivo bruto nacionalne proizvodnje po glavi stanovnika, te udare inflacije u različitim periodima razvoja dviju zemalja. Tabele, takođe, prate podrobnu analizu jugoslovensko-italijanskih trgovinskih odnosa.

Autor argumentovano tvrdi da je upravo trgovinska razmjena predstavljala glavni vid jugoslovensko-italijanskih ekonomskih odnosa između dva svjetska rata. Statistički podaci kojima potkrijepljuje svoje tvrdnje nedvosmisleno ukazuju da je trgovina između dviju zemalja bila na vrhuncu sredinom dvadesetih godina 20. vijeka. Upravo ovaj period Latinović je kategorisao kao prvu fazu jugoslovensko-italijanskih ekonomskih odnosa, koja počinje od završetka Velikog rata 1918, a završava izbijanjem Svjetske ekonomske krize 1929. godine. Analizirajući tok i razvoj političkih i ekonomskih odnosa dviju zemalja u ovom periodu, Latinović na zanimljiv i argumentovan način dolazi do zaključka da intenzitet ekonomskih odnosa nije bio uslovljen naročito dobrim političkim relacijama. U tom kontekstu, on dokazuje da su ekonomski odnosi tokom 1926. i 1927. godine ostali dobri, uprkos činjenici da se politička situacija između dvije zemlje pogoršala. U daljem toku svog rada, Latinović objašnjava na koji način su trgovinski odnosi tokom drugog perioda, koji je trajao za vrijeme Svjetske ekonomske krize (1929–1933), doživjeli znatan pad. Naročitu pažnju posvećuje trećem i posljednjem periodu razvoja jugoslovensko-italijanskih ekonomskih odnosa koji je trajao od 1933. do 1941. godine. U nastojanju da objasni dinamiku i turbulentnost zbivanja tokom ovog vremenskog razdoblja, autor je događaje od 1933. do 1941. godine podijelio u

tri potperioda. Prvi potperiod (1933–1935) obilježen je naporima da se ekonomski odnosi, narušeni pored ostalog i Svjetskom ekonomskom krizom, obnove. Drugi potperiod (1935–1936) karakteriše drastično smanjenje trgovinske razmjene dviju zemalja. Kao važnu prekretnicu u daljim jugoslovensko-italijanskim ekonomskim odnosima Latinović ističe sankcije protiv Italije kojima se, usljed Abisinijske krize, pridružila i Jugoslavija. Budući da su Velika Britanija i Francuska strahovale da ozbiljnijim pritiskom ne gurnu Italiju u čvrsto savezništvo sa sve agresivnijom nacističkom Njemačkom, sankcije nametnute Italiji bile su kratkog roka, te su i jugoslovensko-italijanski ekonomski odnosi ubrzo obnovljeni. Međutim, Italija ipak gubi primat kao najvažnija zemlja jugoslovenskog izvoza. Taj period, nimalo slučajno, poklapa se sa početkom njemačke ekonomske penetracije na jugoslovenskom prostoru. U tom kontekstu Latinović je detaljno objasnio na koji način je Italija tokom trećeg potperioda (1936–1941) bezuspješno pokušavala da povрати svoju poziciju u ekonomskom životu Kraljevine Jugoslavije. Naročitu pažnju posvetio je Beogradskom ugovoru iz 25. marta 1937. godine, koji je po dogovoru između italijanskog ministra spoljnih poslova Galeaca Čana i predsjednika jugoslovenske vlade Milana Stojadinovića trebalo da označi novu eru u jugoslovensko-italijanskim odnosima. U tom svjetlu organizovan je Jugoslovensko-italijanski ekonomski odbor, sa ciljem unaprijeđenja trgovine dviju zemalja. Uprkos činjenici da je ovo tijelo, sastavljeno od stručnjaka iz oblasti ekonomije, imalo sedam zasjedanja u periodu od 1937. do 1941. godine, Italija nije uspjela povratiti ekonomske pozicije koje su postojale prije uvođenja sankcija. Latinović je objasnio na koji način je primarnu ulogu u jugoslovenskoj ekonomiji preuzimala Njemačka.

Posljednje poglavlje autor je posvetio italijanskom kapitalu u jugoslovenskoj ekonomiji u periodu od 1918. do 1941. godine. Italijani su investirali svoj kapital u jugoslovenske banke i osiguravajuće kompanije, pri čemu autor objašnjava vezu između ovog vida investiranja i nestabilnih političkih odnosa dviju zemalja. Italija je svoj kapital takođe ulagala u dalmatinske fabrike cementa, rudarstvo, elektroenergetsku i drvnu industriju, te izgradnju željezničke infrastrukture, naročito u Dalmaciji i Crnoj Gori. Latinović je i u ovom slučaju objasnio

vezu između italijanskih investicija u Dalmaciji i značaja koji je ova oblast imala u jugoslovensko-italijanskim političkim odnosima. Tokom druge polovine tridesetih godina ulaganje italijanskog kapitala u Jugoslaviju opada, pretežno kao posljedica činjenice da je italijanska ekonomija bila opterećena obilnim troškovima zbog ratnih priprema.

Na kraju knjige, kao i nakon svakog poglavlja, autor izvodi zaključke koji u mnogome olakšavaju praćenje niti njegovog izlaganja. Knjiga sadrži rezime na srpskom i italijanskom jeziku i obiluje raznovrsnim tabelama, koje jasno prate, objašnjavaju i produbljuju sadržaj teksta. Djelo Gorana Latinovića zaslužuje čitalačku pažnju i zbog činjenice da je jedno od veoma rijetkih iz ekonomske istorije koje se pojavilo u srpskoj historiografiji posljednjih godina.

Danilo Kovač

Nebojša Randelović, Željko Lazić, Martin Matijašević, POZIV NA PROGON, ANTIJEVREJSKA I ANTIMASONSKA KAMPANJA U LISTU VREME 1940. GODINE, Beograd, Službeni glasnik, 2019, 246.

Iako je srpski narod podneo najviše žrtava u ustaničkoj 1941. godini i tokom celog Drugog svetskog rata, iako je podelio stradalničku ulogu sa jevrejskim narodom u Srbiji, u proteklih dve i po decenije primetna je tendencija da se srpski narod optuži za učešće u antijevrejskim postupcima pred Drugi svetski rat, Holokaustu i progonu jevrejskog stanovništva u Srbiji tokom okupacije. Ova tendencija započeta u knjizi-pamfletu izvesnog Filipa Koena, *Tajni rat Srbije* (1996), proširuje se van propagandističkih naslova i na ovdašnju javnost, pa čak i na pojedina naučna dela srpske historiografije ili na aktivnost pojedinih udruženja. U takvim delima ili javnim nastupima insistira se na navodnoj ulozi srpskog naroda u progonu jevrejskog stanovništva i Holokaustu, koja započinje u vremenu neposredno pred Drugi svetski rat, a potom kulminira u toku prve dve godine nemačke okupacije Srbije.

Najnoviji naslov na tom tragu jeste *Poziv na progon, Antijevrejska i antimasonska kampanja u listu Vreme 1940. godine* trojice autora, različitih naučnih profila, mahom iz pravnih ili bezbednosnih nauka. Reč je o delu nastalom na bazi studije jednog koautora, Željka Lazića

(*Uvod u smrt, numerus clausus 1940. godine i ograničavanje prava Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji*), koja je, osim pitanja Jevreja u Kraljevini Jugoslaviji, proširena delom koji govori o masoneriji.

Autori još u predgovoru ističu da analiziraju „unutrašnje, političke i društvene aspekte progona masonske i jevrejske zajednice na našem prostoru 1940. godine.“ Iako se sugerise da je reč o „progonu“, a to čitamo i u naslovu studije, već iz samog predgovora vidimo da je „centralni deo monografije“ u stvari analiza sadržaja dnevnog lista *Vreme*, „usmerenog ka satanizaciji ovih društvenih grupa.“

U „Uvodnim razmatranjima“ koja slede daje se izuzetno teška ocena da je „upravo pisanje dnevnog lista *Vreme* predstavljalo prelaz iz latentnog u manifestni oblik progona slobodnih zidara i jevrejske zajednice, pa do otvorenih likvidacija koje su usledile po okupaciji Kraljevine Jugoslavije i uspostavljanju okupacione vlasti.“ Ovako teška ocena opstaje, iako već u sledećem pasusu autori ističu da je reč o beogradskim dnevnim novinama, a da je vremenski okvir istraživanja „ograničen na drugu polovinu 1940. godine“. Međutim, iako je reč o relativno ograničenom medijskom uzorku, autori zaključuju da je negativna kampanja protiv masonske i jevrejske zajednice „predstavljala korak ka progonu“, koji je izvršen posle okupacije Kraljevine Jugoslavije.

Monografija je podeljena na delove u kojima se uočava različit pristup trojice koautora. Prvo poglavlje govori o nastanku masonerije na jugoslovenskim prostorima i u Kraljevini Jugoslaviji. Autori daju pregled razvoja masonske organizacije na području Srbije i Jugoslavije, ali na bazi literature. Ističu nedostupnost relevantnih izvora masonerije, ali pokušavaju da opovrgnu negativan stav javnosti prema ovom tajnom udruženju, mahom koristeći poznatu literaturu.

Iako kritikuju kovanicu „judeomasonerija“ – koja je, kako navode, smišljena od fašističkih i totalitarnih pokreta i režima – upravo sledeće poglavlje govori o jevrejskoj zajednici u Kraljevini Jugoslaviji. Autori, analizirajući obe zajednice, kao da indirektno opravdavaju kovanicu koju prethodno kritikuju. Reč je, inače, o korektnom pregledu nastanka, organizovanja i društvene prisutnosti jevrejske zajednice na bazi relevantne literature. Već završni pasusi ovog dela, međutim, najavljuju „pritisak na jevrejsku zajednicu“ koji se osetio kroz nega-